

HISTORIA EST MAGISTRA VITAE

Bármennyire patinás a címünkben idézett — *A történelem az élet tanítómestere* — tétel, valamit mindjárt le kell szögeznünk: a jövő felrajzolásához a történelem mélyo gondos tanulmányozása sem ad biztos kulcsot. A történelem semmiképpen sem úgy ismétli magát — ha egyáltalán ismétli a szó köznapi értelmében —, hogy egyszer már átélte vagy könyvekből ismert, jobbra a politikai léttel kapcsolatos fejlemények okvetlenül bekövetkeznek. Bármennyire csábítóak egyes felszíni jelenségek a közvetlen párhuzamok megvonására, bizonyosok lehetünk abban: a XIX. század első felének reformkora vagy 1956. október 23-a nem ismétlődik meg még egyszer. Miután az ókor óta tudjuk, hogy „ugyanazon folyóba kétszer nem léphetünk”, legfeljebb felszíni jelenségek (sokszor a történelem „csinálói” által tudatosan keltett jelenségek) szuggerálják a történelem ismétlődésének illúzióját.

A compiégne-i erdő egy vasúti kocsiában 1918-ban és 1940-ben aláírt kapitulációban csak a történelmi díszlet (másodízben tudatosan választott díszlet) ismétlődött, hiszen a lényeg teljesen különböző: 1918-ban egy világháború végén a német állam kapitulált a győztes antant előtt, 1940-ben pedig a második világháborúnak csupán egy hirtelen fejezetét zárta le a francia megadás a hitleri Németország előtt. Jelképes az is, hogy a népi demokratikus Magyarország augusztus 20-ra helyezte az 1949-ben elfogadott alkotmány ünnepét, arra a napra, amelyik évszázadokon át a hagyományos alkotmányteremtőnek tekintett — valójában „csak” államalapító — *Szent István király* ünnepként szerepelt. És jelkép, hogy 1945-ben *Pusztaszeren* kezdődött el a földosztás, ott, ahol — az egyébként kevés hitelre számot tartó anonimusi hagyomány szerint — eleink a honfoglaláskor elrendezték az ország dolgait, megejtették az ország „szerét”.

Ha a jelen (és némiképpen a jelenből a jövőbe vezető út) megismerésének igényével közelítünk a történelem felé, nem az egyszeri politikai események tudatosan kreált vagy véletlenszerűen adódó egybeszései kell hogy megragadják figyelmünket. A történelem igazi tanulságai, nagy világáttartalmat hordozó „üzenetei” a *hosszú távú folyamatok* elemzése révén érthetők meg. Aki egy kicsit is felfigyelt arra, hogy a magyar történelem elmúlt néhány évszázadában mekkora szerepet kapott a költészet, tágabb értelemben az irodalom, jelesül a *szépirodalom* az ország bajainak feltárássában, a nemzeti lelkiismeret ébresztésében, ezen „tapasztalat” birtokában természetesen veheti azt, hogy jelen bajainak legtöbbjét is költők és írók fogalmazták meg elsőként. Fontos tanulságnak adódik tehát, hogy a politikának esztétikai értékén túl is figyelnie kell az irodalomra: valamely számos kiváló alkotó által hangoztatott, egybecsengő vélemény politikai tanulságokkal is szolgál.

Amikor ezen az őszön a szegedi bölcsészahallgatók kezdeményezésére oly nagy szerepet kapott politikai életünkben a felsőoktatás — tágabb értelemben a *magyar oktatásügy* — megannyi gondja-baja, az ezen mozgolódásokkal szemben állást foglalók nyilván kevéssé gondoltak egy másik történelmi tapasztalatra. Arra, hogy a fiatalság az életkora, társadalmi elkötelezettségének a „felnevelés” el nem érő volta miatt sokkal érzékenyebb a társadalmi és ideológiai jelenségek deformációi iránt, mint a katedra másik oldalán állók tábora vagy az oktatás bástyáin kívül álló társadalom. A fiatalok szavára — mert igen fogékony korban vannak, és mert társadalmi konvenciók kevésbé kötik gúzsba őket — tanácsos nagyon odafigyelni.

Az is a viszonylag egyszerű történelmi tapasztalatok közé tartozik, hogy a magyar progressziónak — a reformkor eszméiről a polgári radikalizmus képviselőin át a munkásmozgalom harcosaiig — milyen nagy terheit hordozta és milyen nagy értékeit képviselte az *értelmiség*. Hogy az értelmiség progresszív erői ellen időlegesen lehet politikát folytatni, azt számos példával mutatják a neoabszolutizmus XIX. századi és a Horthy-korszak XX. századi évtizedei — de hogy tartósan ez akkor sem sikerült, azt jelzi a neoabszolutizmusra követke-

ző dualizmus és a Horthy-korszakra köszöntő, bár sajnálatosan hamar súlyos tehertételekkel terhelt népi demokratikus időszak.

Nem kis tévedések forrása lehet az, ha azt gondoljuk: elég történelmünknek csupán a legutolsó néhány évtizedét megváltatnunk, hogy a mának irányt mutató, a jövőbe hidat építő tanulságokhoz jussunk. A történelem igazi törvényszerűségei elsősorban hosszabb időtáv alatt érvényesülnek és mutatkoznak meg. Nem eleve reménytelen vállalkozás tehát, ha a múlt mának (és jövőnek) szóló mondanóját a középkortól kezdve „kódoljuk”.

Ebben az évben ünnepeltük Szent István király halálának 950. évfordulóját. A legföljebb három nemzedékben gondolkodó embernek a tőlünk harminc-egynéhány nemzedéknyi távolságra levő uralkodó alakja és kora már iradatlan messzeségűnek tűnik. Pedig István műve, személyes alkotása *mindennapjaink szerves része!* Az, hogy ma létezik magyar állam, az akkori államalapítás következménye. Akkor vett olyan fordulatot a magyarság életformája és politikai berendezkedése, amely megteremtette a sok évszázados szerves kapcsolódást Európához. S miután István a maga általa megteremtésében nyugat-európai (elsősorban frank-bajor-német) példákat tartott szembe előtt, ezzel állama a *nyugat-európai fejlődési modell* útjára lépett. Meghatározó módon felerősítette ezt az irányt a „vallásváltás”. Szent István korában valós lehetősége volt annak, hogy a Kárpát-medence keleti felében vagy esetleg egészen a keleti (bizánci, ortodox) rítusú kereszténység váljék uralkodóvá. „Mindössze” annyi kellett volna hozzá, hogy István az államszervező, egységes magyar államot megteremteti igyekvő harcaiban fegyveresen alulmaradjon az erdélyi Gyulával és a Maros vidéki Ajtonnyal szemben, akiknek „országában”, az Istvánétól független törzsi államában már gyökeret vert a keleti rítus. Ez, persze, az államszervezetre is maradóan hatott volna.

A tét tehát, amely nagyjából István korában eldőlt, nem kevesebb volt, mint az: Rómához és Regensburghoz igazodjék-e az ország vagy Konstantinápolyhoz, azaz Bizánc-hoz, hogy az állami és társadalmi berendezkedésben a szabadabb nyugat-európai vagy a kötöttebb keleti (kelet-európai és ázsiai) modell érvényesüljön-e, hogy zömök, masszív román stílusú és magasba törő gót egyházak épüljenek-e avagy ikonokkal díszített hagymakupolás templomok, s bennük latinul vagy anyanyelvén folyjék-e a szertartás. Hogy ma latin ábécét használunk, hogy művészettörténetünknek van gótikus és barokk, irodalmunknak reneszánsz és manierista kora, szakasza, hogy Magyarországon a katolicizmus mellett van protestantizmus — mindennek gyökerei Szent István korára és művére mennek vissza.

Nem jelenti ez azt, hogy a magyarság Szent István után minden kapcsolatot megszakított a Kelettel. Földrajzi helyzete ezt nem is tette volna lehetővé. Ne feledjük: politikai berendezkedésben, vallási hovatartozásban, kulturális kapcsolódásokban Európa legkarakterisztikusabb határvonala évszázadokon át ott húzódott, ahol a mindenkori lengyel és magyar állam keleti határa volt. A magas fejlettségre jutott nyugati civilizáció peremvidékén, a nagy múltú keleti kultúra előszobájában, a Balti-tengertől az Al-Dunáig a lengyel és a magyar állam, egyház és nép képviselte azt a *hidat*, amely a két nagy régió összekötésére szolgált. Nem vitás, a XX. század politikai változásai sokban új helyzetet teremtettek e téren — de ezek jobb és pontosabb megértéséhez is a történelem tanulságai szolgálnak elégséges alapot.

Még mindig Szent Istvánnal maradva, hányszor idézték híres mondatát: „*gyenge és törékeny az egy nyelvű és egytörvényű ország*”. Bármiként is csűrjük-csavarjuk az egymással feleslő gondolatokat, nehéz elvitatni, hogy e helyütt a vendégek, a jövevények, vagyis az „idegenek” megbecsüléséről, tiszteletéről van szó, akik saját szokásaik, nyelvéük, fegyvereik révén Magyarország fényét emelik. S István utódai, a „sötét középkor” magyar királyai mélyen megfogadták a tanácsot. A XIII. századtól kezdve sor-

ra kaptak kiváltságokat az országban kisebb-nagyobb tömbben együtt lakó idegen etnikumok. Az egyik legkorábbi privilégiumot *II. András király* adta a dél-erdélyi (szepeni) szászoknak 1224-ben. És nem csupán Nyugatról jött népelemek részesültek ilyenben, hanem keleti eredetűek is: az árpási besenyők 1224-ben, az esztergomi örmények 1243-ban, a székési románok 1293-ban stb. A középkor államai természetesen nem nemzetállamok, s bennük lakó etnikumok nem nemzetiségek, éppen ezért az újabb korral közvetlenül adódó párhuzamok torzak — ám annyi bizton megállapítható: a középkori magyar államot, és jó ideig annak újkori jogutódát is nagyfokú *tűrelmesség* vezette az idegen etnikumok (a majdani nemzetiségek) megítélésében, a velük való bánásmódban. Ez általában még ma is érezhető azokon a településeken, ahol régóta élnek — békésen, nagyobb súrlódás nélkül — egymás mellett különböző nyelvű, szokású és vallású népek.

S ha már a kiváltságoknál tartunk: mélyen a középkor századaiba nyúlunk vissza mind a *városi*, mind az *egyetemi* autonómia. A középkorban a város, az egyetem bizonyos értelemben idegen test volt az államban (éppen úgy, mint az idegen etnikum) — de mivel nyilvánvalóan mindegyik komoly hasznot hajtott az államnak, *érdeke volt*, hogy külön kiváltságokkal védje, óvja azt. A szabad királyi városoktól a törvényhatósági jogú városokig a megyei jogú városokig húzódó hosszú, sok évszázados történelmi ív mutatja: a nagy, a fontos városok kivételetessége a megye hatásköre alól olyan történelmi tradíció, amely jó az államnak, a megyének és hasznos a városnak is. Hasonlót mondhatunk az egyetemi autonómiáról, amely ugyan az előbbinél sokkal rövidebb történelmi múltra megy vissza Magyarországon, lévén országunk lényegében egyetem nélküli ország az egész középkorban és az újkor jó részében is.

Joggal vethetné szembe bárki: honnan a történész bátorsága, hogy évszázados folyamatok máig ható következményeit fogalmazza meg posztulátumként, amikor a történelmi folyamatok értékelése telis-tele van egymással ellentétes megítélésekkel, félremagyarázásokkal — és mi tagadás, helyenként és alkalmanként tudatos torzításokkal. Nem vitatható: a történelem is, mint mindegyik szuverén tudomány, *kételyeken és vitákon* át jut újabb és újabb eredményekhez. Ám — szemben például a természettudományokkal — a történelemhez sokkal erőteljesebben tapadnak elsődleges *politikai* érdekek; ennél fogva nemegyszer már a tiszta forrásnál álló történész vét az objektivitás ellen... ha a történelmet úgy formálja, hogy az ne öntörvényűnek, hanem a politika diktátumainak engedelmessédjék. S ha a víz tisztán bugyos is elő a forrásból, sokszor élvezhetetlenné válik, mert idegen anyagok kerülnek bele, ha a történelmi interpretációk nélkülözik a szaktudományos alapot, mert a politikai szempontok a maguk érdekei szerint alakítják a magyarázatot.

A történelem — mint minden tudomány — tévedhet. De hogy minél kevesebbet tévedjen, igyekszik olyan eljárásokkal, módszerekkel élni, amelyek csökkentik a tévedés lehetőségét. Ezért alkalmazza az összehasonlító módszert, hogy világosan érzékelje az egyes helyét az általánosban. Ezért nyúl az analógia módszeréhez, hogy a forrásszegénységben más, rokon jelenségek példái révén segítse át magát. És főleg a jelenhez vezető szálak felvázolásában ezért alkalmazza a „hosszú időtartam” léptékét, mértékegységét, amely nagy biztonsággal kiküszöböli a jelenség és lényeg felcserélhetőségét.

Ha tehát a jelen megértése végett fordulunk a múlt felé, nem árt szaktudományos iskolázottsággal tenni azt. Hasznunkra válik az is, ha nem elenyészően csekély (néhány évnvi, vagy egy-két évtizednyi) időszakra terjed ki figyelmünk. Természetesen mindezek a körülmenyek együttesen sem adják kezünkbe a bölcsek követ — de a történelmi tapasztalatok, módszerek és mértékegységek alkalmazása kecsgetett némi eredménnyel: megóvhat bennünket attól, hogy túlzott reményekkel rajzoljuk meg a múltból csupán felvázolható jövőképet.